

фундація Українознавчих Студій в Австралії

СЕРІЯ: ДОВІДНИКИ

Ч.1

Ярослав Рудницький

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС
UKRAINIAN SPELLING

П'ЯТЕ ВИДАННЯ

Сідней

1978

Канберра

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Після львівського (1938), празького (1952), авґсбурзького (1945) та вінніпезького (1949) видань цієї книжечки вона появляється п'ятим виданням, австралійським, для допомоги студентам українознавства на цьому «п'ятому» континенті.

В своїй основі правописні правила, подані в цьому довідникові, опираються на вирішеннях правописної конференції в Харкові в 1928 р., що їх опісля прийняло Наукове Т-во ім. Т. Шевченка у Львові в 1929 р.

Керуючися практичністю й мовознавчою доцільністю, автор вжив у тексті деякі терміни, що їх устійнила Комісія Мови при НТШ у Львові в рр. 1935-1936 під головуванням Василя Сімовича (напр. абетка замість алфавіт; голосівка, приголосівка й голосівковий, приголосівковий замість двозначного: голосний, приголосний). Харківська конференція була присвячена правописові, не мовознавчій термінології, тимто поліпшення її не йде в розріз із самими правописними правилами з 1928 р.

Ця довідкова книжечка загально-прийнятого правопису появляється з нагоди 50-річчя устійнення українського правопису: 1928-1978 та 40-річчя її першої появи: 1938-1978.

Я. Р.

УКРАЇНСЬКО-АНГЛІЙСЬКА ПЕРЕДАЧА

Побіч наукової (мовознавчої, див. стор. 5) в англійській мові прийнято вживати т. зв. конгресову, практичну, передачу української абетки. Ось вона:

а=а, як в are; б=b, як в нпр. baby; в=w, нпр. was; г=h, нпр. how; ґ=g, нпр. go; д=d, нпр. do; е=e, нпр. tell, є=ye, нпр. yes; ж=zh, нпр. pleasure; з=z, нпр. zero; и=y, нпр. country, Egypt; і=i, нпр. machine; ї=yi, нпр. year; й=y, в сполуці з іншими буквами, як нпр. day; укр. -ий передаємо як -yj; к=k, нпр. kind; л=l, нпр. last; м=m, нпр. man; н=n; нпр. not; о=o, нпр. lord; п=p, нпр. past; р=r, нпр. road; с=s, нпр. same; т=t, нпр. town; у=u, нпр. rule; ф=f, нпр. five; х=kh, нпр. khan; ц=c, нпр. ts; ч=ch, нпр. child; ш=sh, нпр. shock; щ=shch, нпр. fresh cheese; ю=yu, нпр. Yukon; я=ya, нпр. yard; ь='; українського апосторофа ' не передаємо.

ВСТУПНІ УВАГИ.

Українська абетка.

А а, Б б, В в, Г г, І і, Д д, Е е, Є є, Ж ж, З з, И и, І і, Й й, К к, Л л, М м, Н н, О о, П п, Р р, С с, Т т, У у, Ф ф, Х х, Ц ц, Ч ч, Ш ш, Щ щ, Ю ю, Я я; ь (ір або зм'якшальний знак).

Деякі звуки зазначаємо двома буквами, як нпр.: *дж*, *дз*, а то й трьома нпр. *дзь*, бо окремих знаків для них немає. Такі складені букви до абетки не входять.

Транскрипція української абетки.

Є два способи передачі української абетки латинськими буквами (транскрипції): науковий і практичний.

Н а у к о в а (мовознавча, славістична) транскрипція така: а = a; б = b; в = v; г = h; ґ = g; д = d; е = e; є = je (після голосівок і апострофа) або 'e (після приголосівок), ж = ž; з = z; и = y; і = i; ї = ji; й = j; к = k; л = l; м = m; н = n; о = o; п = p; р = r; с = s; т = t; у = u; ф = f; х = ch (або: x); ц = c; ч = č; ш = š; щ = šč; ю = ju (після голосівок і апострофа), або 'u (після приголосівок); я = ja (після голосівок і апострофа) або 'a (після приголосівок); ь = '.

П р а к т и ч н а транскрипція використовується тільки альфаветний засіб даної мови. Тимто можна говорити про німецьку, італійську, французьку, англійську й т. п. практичну транскрипцію української абетки.

Німецька практична транскрипція української абетки така:

а = a; б = b; в = w; г = h; ґ = g; д = d; е = e; є = je; ж = sch (теж: sh); з = z; и = y; і = i; ї = ji; й = j; к = k; л = l; м = m; н = n; о = o; п = p;

р = r; с = s; т = t; у = u; ф = f; х = ch; ц = c;
ч = tsch; ш = sch; щ = stsch; ю = ju; я = ja; ь = '
(апостроф).

Приклади: Куjiw (Київ), Камjanec' Podil's'kuj
(Кам'янець Подільський), Iwan Zaritschnuj (Іван За-
річний), Bohdan Kastschenko (Богдан Кашченко), Dmytro
Podoroschnjak (Дмитро Подорожняк), Choma Bilowu-
senko-Nyz'kuj (Хома Біловусенко-Низький), Petro Za-
horodec'kuj (Петро Загородецький) і т. п.

Упрощення: Шипучих пригелосівок ч, ж, ш, щ
в практичній німецькій транскрипції не подвоюємо,
нпр.: Zarischja (Заріжжя), Zaritschja (Заріччя), Pid-
ljaschja (Підляшшя).

Знак наголосу.

Знак наголосу () кладеться над го-
лосівками, коли вони могли б при різному наголошу-
ванні надавати різного значення словам, нпр.:

му́ка — мука́
пізна́ють — пізнають
на бе́резі — на березі́ і т. ц.

Крім цього, ставлять знак наголосу в словниках та
підручниках української мови, зокрема ж ув ортоє-
пічних словниках.

Апостроф.

Апостроф (') вживають для зазначення твердо-
сти попередньої приголосівки перед йотованими голо-
сівками і, є, я, ю в таких випадках:

1) після губних приголосівок п, б, в, м, ф, коли пе-
ред ними немає ще одної приголосівки, що не нале-
жала б до приростка, нпр.: м'який, розм'якшити
(з-приросткова приголосівка), але: цвях (ц- не при-
росткова приголосівка);

2) у деяких словах після р, нпр.: бур'ян, пір'я;

3) після приростків, що кінчаються приголосівками,
нпр.: з'явише, роз'юдити, під'їхати й ін.

4) часом замість і напр.: Мар'я, кур'єр і ін.

П Р А В О П И С Н І П Р А В И Л А .

П Р А В О П И С Г О Л О С І В О К .

§ 1. о — у.

В українській мові ненаголошене *о* зближується в вимові до *у* й тому ці звуки змішуються. Писати треба за походженням (етимологією) слова, нпр.: *кожух*, *коліно*, *голубка*, але *будяк*, *яблуко*, *купований* і ін. Але запам'ятайте таку залежність *о* — *у* від наголосу: *будувати*, але: *будований*, *малювати*, але: *мальований* і т. п.

Не вживайте ніколи диковинних форм: «будуваний» «малюваний»!

§ 2. е — и.

Так само *е* вимовляється невиразно, майже як *и*, але писати треба згідно з походженням слова, нпр.: *мене*, *лежу*, *несу*, *учитель*, але *минеш*, *криве* і т. п.

§ 3. и — і.

Іноді *и* змішується з *і*, особливо після *к*, *г*, *х* та й *ч*, *ж*, *ш*, *щ*, але писати треба знову ж за походженням слова, напр.: *кивати*, *житатися*, але *гіркий*, *огірок* і ін.

а) Букву и пишемо:

1) в родовику однини жіночих іменників, що в на-вивнику однини кінчаються двома приголосівками (*вість*, *смерть*, *снасть*, *повість*), нпр.: *смерти*, *повісти*, *гордости*, *радости* і ін. Окрім того в словах: *Руси*, *соли*, *осени*, *крови*, *любови*;

2) в групах *ри*, *ли*, між приголосівками в постійно відкритих складах, нпр.: *дрижати*, *блищати* (*блиск*), *grimіти*, *христити*, *тривога*, *кривавий* (хоч: *кров*);

3) у дієслівних приростках *ви*: *викидати*, *виробляти*, *виходити* і т. п.

4) у наростках іменників на *-иння*: баговиння, гарбузиння, жабуриння, огудиння;

5) в чужих словах після *т, д, с, ц, з, ж, ч, ш, да, дж, р*, нпр.: диплом, система, режим, шифр і ін.;

6) в чужих власних назвах по тих самих приголосівках (диви § 20, б, 2);

7) у слові: чотири;

8) у приростку *при-*: причепити, приїхати. . .

б) Букву і пишемо:

1) на початку слова: іней, інший, іноді, істик, іскра і т. п.;

2) в деяких прикметниках, нпр.: давній, братній, хатній (в сумнівних випадках рішає словник, треба тільки вважати на те, що наросток *-ній* є завжди без наголосу!)

3) в словах: третій, їхній;

4) в родовику однини жіночих іменників, що в називнику однини кінчаються тільки одною приголосівкою, нпр.: піч — печі, ніч — ночі, тінь — тіні, сіль — сіті.

В и й н я т ь к и: Русь, сіль, осінь, кров, любов, — ці іменники мають в родовику однини зак. *-и*;

5) в давальнику однини чоловічих іменників (в ва-кінч. *-ові*), нпр. чоловікові, братові, будякові і ін.

6) в давальнику однини жіночих іменників, нпр.: повісті, хаті, ночі і ін.

7) в давальнику однини іменників середнього роду як: теля — теляті, лоша — лошати, княжа — княжати, ім'я — імені і т. п.

В давальнику однини іменників на *-я* з подвоєною приголосівкою — пишемо тільки *-ю* (а не *-і*): навчанню життю, безладдю. . .

8) в оруднику однини жіночих іменників на *-ість* нпр. свідомістю, веселістю і ін.

9) в місцевику однини іменників чоловічого, жіночого й середнього роду, нпр.: в чоношці, на коні, на кінці, в лузі, в хаті, в повісті, в ночі, в дзеркалі, на небі, на сонці, в житті, і ін.

10) в називнику множини іменників жіночого роду, на *-ість* і одну приголосівку (ніч, піч, сігь, тінь і под.), нпр.: повісті, новості, вісті, тині, ночі, речі і ін.

11) у приростку *при-* (з *про-*) в двох словах: пригорище, прирва.

§ 4. і — ї, а — я, е — є, у — ю.

Букву *ї*, а також *я*, *є*, *ю* пишемо:

1) на початку слова, де виразно чуємо вимову *їі*, *їа*, *їе*, *їу*, нпр.: *їхати*, *їжак*, *їма*, *їким*, *їретик*, *їфрем*, *їурба*, *їохим* і под.;

2) по голосівках, де також чуємо вимову *їі*, *їа*, *їе*, *їу*, нпр.: *троїстий*, *Україна*, *гаяти*, *дія*, *трос*, *мос*, *баюра*, *знаю* . . .

Чисте *ї*, *а*, *е*, *у* замість *ї*, *я*, *є*, *ю* по голосівках пишемо в спросткованих словах, нпр.: *переїнакшити*, *поусувати*, *поучення* і под.;

3) по приголосівках *б*, *п*, *в*, *ф*, *м*, *р*, коли ті *ї*, *я*, *є*, *ю* вимовляються як на початку слова (отже, коли чуємо вимову *їі*, *їа*, *їе*, *їу*), нпр.: *безхліб'я*, *баб'ячий*, *б'є*, *п'яний*, *п'є*, *п'ю*, *в'язати*, *в'юн*, *м'який*, *тім'ї*, *безриб'ї*, *пір'я*, *матір'ю* й под.

Твердість цих голосівок позначає апостроф.

4) по приростках, що кінчаються приголосівкою, а слово зачинається від *ї*, *я*, *є*, *ю*, нпр.: *роз'яснити*, *об'єднати*, *об'єкт*, *під'їхати*, *під'юджувати*. і ін.

Окрім того, *я* і *ю* пишемо:

5) по здвоєних приголосівках *ч*, *ж*, *ш* в наростку іменників середнього роду, нпр.: *збіжжя*, *клоччя*, *Підляшшя*, *безладдя*, *писання*, *каяття*, і под., а зокрема в оруднику жіночих іменників на *ч*, *ж*, *ш*, нпр.: *ніччю*, *піччю*, *розкішшю*, *спіжжю* і под.

6) по всіх інших приголосівках зм'якшених (*т*, *д*, *с*, *з*, *ц*, *дз*, *н*, *л*), нпр.: *сяду*, *тягну*, *дяк*, *нюх*, *ляк*, *дзяма* і б. ін.

Але по цих зм'якшених приголосівках зам. *ї*, пишемо чисте *і*: *сіно*, *цїлий*, *слїд*, *сніг*, *дївча*, *тісто*, хоч і вимовляємо згадані приголосівки м'яко.

§ 6. о — йо — ьо.

На означення йотованого о маємо букву *йо*, а на означення мя'кої приголосівки перед о маємо знак *ьо*.

Букву *йо* пишемо:

- 1) на початку слова: *його, йому, Йона*;
- 2) по голосівці: *гайок, завойований*. . .
- 3) по приголосівках, коли по них треба означити вимову *йо*, а не їхню пом'якшеність: *вйо, серйовний, курйоз* (тут *р* тверде), *фйорд* і ін.

Пом'якшену приголосівку, а по ній о зазначаємо буквою *ьо*: *льон, сьомий, дьоготь, костьол, цього, трьох, забрьоханий* (тут *р* пом'якшене);

4) по приростках, що кінчаються приголосівкою, а слово зачинається йотованим о: *розйойкатися, зйоржитися, зйолопіти* і под.

§ 6. о — а.

В деяких словах, особливо перед постійно наголошеним *а*, пишемо в попереднім складі *а* зам. о: *багатий, монастир, калач, гарячий, халява, хазяїн* і ін.

Але о залишається ще в таких словах: *поганий, погавиці, корявий* і под.

§ 7. օ — е.

В деяких словах бачимо перехід *е* в *о*. Діється це по приголосівках *ч, ж, ш, щ, дж, й*, особливо тоді, коли наступний склад буває твердий (що має голосівку *а, о, у*, і т. зв. старе *и* (з *ы*), або коли наступний склад зачинається твердою приголосівкою: *вчора, жонатий, чоловік, бджола, шостий*.

Але перед складом, що має голосівку *е, і, и* (це *и* з давнього *и*) і на кінці слова пишемо *е*, нпр.: *шестеро, женеш, душею, чернець, шести, пшениця, четвертий, женити* і под.

Іноді буває, що й перед мя'ким складом пишемо *о* нпр.: *щоді, більшості, бджолі, вечорі*, а перед твердим — *е*: *щезати, щедрий* (це *и* з давнього *ы*), *кружечок, книжечка, лишечко* і под.

ПРАВОПИС ПРИГОЛОСІВОК.

§ 8. Подвоєння приголосівок.

а). В українській мові подвоюються приголосівки: *д, т, з, с, л, н, ч, ж, ш, й*, в таких випадках:

1) в збірних і інших іменниках середнього роду на *-я*, нпр.: *приладдя, життя, гадуззя, волосся, писання, бадилля, клоччя, збіжжя, піддашня, лушпайя (лушпайя)*. Ці приголосівки подвоюються тільки тоді, коли перед ними стоїть яканебудь *голосівка*. Коли ж стоїть *приголосівка*, подвоєння нема: *листя, щастя, підзамчя*. . .

2) в кількох чоловічих іменниках: *Ілля, суддя*;

3) в кількох жіночих іменниках: *стаття, вілля*;

4) в оруднику однини жіночих іменників, що в називнику однини кінчаються одною з'мякшеною приголосівкою (з тих, що вище вичислені): *мідь — міддю, сіль — сіттю, мазь — маззю, вісь — вісцю, сіль — сіллю, тіль — тінню, піч — піччю, спіж — спіжжю, розкіш — розкішшю* і под.

Ці приголосівки подвоюються в оруднику одн. тільки тоді, коли перед ними стоїть *голосівка*. Коли ж стоїть яканебудь інша *приголосівка* — *подвоєння нема*: *жовч — жовчу, шерсть — шерстю, боязь — боязню* і ін.

Подвоєння нема в таких словах: *теля, порося*.

б). Подвоєння приголосівки *н* бачимо ще:

1) у наростку *-енний* для збільшальних прикметників, нпр.: *здоровенний, страшенний, численний* і под.

В деяких випадках — подвоєння *н* надає словам різниці в значенні, нпр.: *невблаганий* (що його не *вблагають*), але *невблаганний*, що його взагалі не можна *вблагати*).

Подібно діється з іншими того рода прикметниками, як нпр.: *незліченний, неказаний, незмірний, нескінченний* і ін., де подвоєння *н* визначає неможливість дії;

2) в деяких іменниках, прикметниках і прислівниках, що в них одне *н* належить до пня або кореня, а друге до наростка *-ний, -ній, -ник, -ниця*, нпр.: *сонний, ранній, баштанник, кіннота, уклінно, письменно* і под.

в). Інші подвоєні приголосівки, бачимо:

1) при збігу однакових приголосівок у слові, де одна приголосівка належить до приростка, а друга до кореня слова: *оббити, віддати, ззаду*;

2) при збігу однакових приголосівок у словах, де одна з них належить до пня, а друга до закінчення: *пісся, трясся, познайоммо* і ін.;

3) в окремих словах як: *ссати, ввесь, вважати, заввишки, ввечері, Ганна, панна. манна, ванна, мляти* (в усіх формах);

4) в чужих словах, що, діставшись до української мови, не затратили подвоєння деяких приголосних, нпр.: *барокко, брутто, донна, галло, осанна*;

5) в чужих власних назвах: *Шіллер, Ніцца, Мекка, Тассо, Льонґфелло, Шеффілд, Галлія, Мюллер, Андорра, Аннам, Едда Діккенс, Марокко, Аллах, Патті, Ганновер, Страделла, Ціммерман, Сієрра Едеса, Гаронна, Мілл, Брюссель, і ін. але Рюкерт, Гофман...*

§ 9. М'якшення приголосівок.

а). М'якшення приголосівок зазначаємо зм'якшальним знаком *ь*. В українській мові м'якшаться такі приголосівки: *д, т, з, с, дз, ц, н, л, р*; зм'якшальний знак пишемо:

1) в кінці слова: *жаль, кінь, мазь, стань...*

2) в кінці складу перед твердою приголосівкою: *батько, редька, нудьга, близько, нянька, письмо* і ін.

3) перед *о*, якщо попередня приголосівка (перед *о*) вимовляється м'яко нпр.: *льох, сьомий, дьоготь, трьох, тьопати...*

4) по *л* перед іншими приголосівками: *вільний, мельник, більший, щільно, Львів, Галька, ідальня, палцем, сільський, польський...*

Не пишемо *ь* по *л* в групі приголосівок *лч*, коли те *ч* походить із *к*: *горілка — горічаний, Наталка — Наталчин, галка — галчин, рибалка — рибалчин*;

5) у закінченнях прикметників — *-ський, -цький, -вський* по *с, ц, з*: *український, козацький, запорозький, вузький* і ін.;

6) в здрібнювальних наростках, *-енький, -есенький, -ісінький, -юсінький, -енька, -онька, -онько*: маленький, милесенький, самісінький, малюсінький, рученька, козаченько, голубонько;

7) в наростках *-альний, -яльний, -ильний, -ільний*: пливальний, порівняльний, правильний, цільний, холодільний, доільний;

8) у прислівниках: тепереньки, таменьки, тутеньки і ін.;

9) по приголос. *ц* в кінці слів: стрілець, хлопець, заєць, кінець, молодець і т. ін.;

10) у родовику множини жіночих іменників м'якої групи (пісня, вишня і под.): пісень, вишень, кухонь, друкарень і т. п.;

11) в наказовім способі дієслів: принось, винось, киньте, тратьте, сердься;

12) в 3. особі однини й множини дійсного способу дієслів по *т*, нпр.: спить, ходить, робить, беруть, кладуть, ходять, і т. ін.;

13) в чужих словах по приголосівках, *н, л, д, с, ц, з* перед йотованими голосівками: мін'йон, мільйон, барельєф, акомпанювати, ад'ютант. . .

14) в наростку *-исько*: псисько, хлопчисько.

б). Ніколи не пишемо зм'якшального знака *ь*:

1) по губних приголосівках: *б, п, в, ф, м*, по шипучих: *ж, ч, ш, щ, дж*, і по *р*, на кінці слова або складу: голуб, стел, кров, ніж, піч, нехвороц, ідеш, звір, кобзар, косар;

2) поміж двома приголосівками, коли по них стоїть *я, є, ю, ї, ь*, нпр.: світ, сміх, цвіт, святий, кість, сонця, кінський, український (хоч у вимові чуємо нь-ін'єський), користь і т. п.;

3) поміж подвоєними приголосівками *нн, тт, дд, сс* і ін.: пишемо — писання (хоч у вимові чуємо писання), стаття, приладдя і под.;

4) по *н* перед *ч, щ, ж, щ*, нпр.: менший, інший, тонший, кінчик, памщина і ін.;

5) по *н* перед наростком *-ство*: селянство, панство, ханство, громадянство, міщанство;

б) у словозмінах, коли ь нема в початковій формі: галка — галці, балка — балці, грудка — грудці, гуска — гусці. Коли ж у початковій формі є ь, то пишемо його в інших: Галька — Гальці, дідько — дідьчий, донька — доньчин і под.;

7) перед наростком *-ченко, -чук* по приголосівках (окрім *л*): батько — безбатченко, Радько — Радченко — Радчук, Сенько — Сенченко — Сенчук, Федько — Федченко — Федчук, Панько — Панченко — Панчук, але Галька — Гальченко — Гальчук і ін.;

8) у наростках *-ално, -илно*: держално, мотвилно, лопатилно і ін.;

9) в кількох словах на *-ский, -ский*: баский, жаский, боязкий, різкий, в'язкий, порский. . .

§ 10. Збіг і зміни приголосівок.

а). Перед *ч* змінюються приголосівки так:

1) *з, ж*, на *ж*: ватага — ватажчина, дорогий — дорожчий, низький — нижчий, брязкати — бряжчати;

2) *к, ц*, на *ч*: козак — козащина, німець — Німеччина;

3) *х, с* на *ч* (*а ш + ч = щ*): волох — Волощина, ліс — ліщина. . .

б). У прізвищах так само: Васька — Ващенко, Онисько — Онщенко. . .

в). У присвійних прикметниках таких змін нема: Параска — Парасчин, Ганнуска — Ганнущин. . .

г) Перед наростками *-ство, -ський*:

1) *з, ж, з* зливаються в *зтво -зький*: убогий — убоство, пороги — запорізький, Париж — паризький. . .

2) *к, ч, ць* зливаються в *-цтво, -цьки*: робітник — робітництво, ткач — ткацький, купець — купецтво — купецький. . .

3) *х, ш*, зливаються в *-штво, -ський*: чех — чеський, товариш — товариський — товариство, пташ — птаство. . .

г). Інші приголосівки не змінюються: брат — братський — братство, агент — агентський, люд — людський, студент — студентський — студентство і ін.

д). Групи приголосівок *эд, ст* змінюються на *жс, жц*: їздити — їжджу, мастити — мащу. . .

е). У другому (вищому) ступні прикметників і прислівників пневе *з* і *жс* з наростковим — *ш* (-ший) дають *жс*: близький — ближчий, дужий — дужчий, а *-с і -ш* дають *-ц*: високий — вищий, красний — кращий. . .

Інші приголосівки без змін: м'який — м'якший, молодий — молодший;

є). Приподібнення приголосівок дзвінких в письмі не передаємо; пишемо:
просьба.

ж). Перед приголосівкою *ц* зберігаємо на письмі первісне *ж, ч, ш, т*: запорожець — запорожці, дочка — дочки, юшка — юшці. . .

з). В деяких випадках упрощуємо групи приголосівок:

1) у групах *ждн, здн* випадає *д*: тиждень — тижня;

2) у групі *стн* випадає *т*: напасть — напасник, вість — вісник.

Вийняток: шістнадцять;

3) у групі *стл* випадає *т*: щастя — щастливий — щасливий, але часом *т* задержується: пестливий, кістлявий;

4) у групі *слн* випадає *л*: масло — масний, умисний. . .

и). Групи *рг* не скорочуємо: торг, борг, але четвер (четверга).

§ 11. Приростки й прийменники.

В правописі приростків і прийменників треба вважати на те, що:

1) тільки один приросток *з-* (*із*) в письмі змінюється на *с* перед глухими приголосівками: *к, н, т, х* (легко зати́мити в слові калітани́га або коптю́х), нпр.: скину́ти, слухати́, стиха́, сло́пити, іслит́ і ін.

Перед усіма іншими глухими приголосівками приросток *з* — не змінюється на *с*: зшиток, зці́дити, зу́нути, і ін.,

2) приростки *роз-, -без-, від-, над-, об-* і всі інші в письмі ніколи (отже й перед *к, п, т, х*) не змінюються: безкостий, розхпатати, відсіля, обпатрати;

3) всі прийменники: *з, без, над, від,* і ін. в письмі в ніякім випадку не змінюються, нпр.: *з хати, з поля, без журби, над таблицею, від того* і ін.;

4) у складених прийменниках пишемо *з-(із-)* з розділкою: *із-за, з-поза, з-посеред, в-над, з-поміж* і т. п.

Усі інші складені прийменники, де нема *з (із)* пишемо *вкупі: поза, поміж, посеред* і ін.

§ 12. Наростки.

1) Наросток *-яльно, -ильний, -альний, -енький* і под. диви § 9. уст. 6, 7, 8.

2) Наростки *-енко, -енко* треба відрізнати від *-енько, -енька*. Наросток *-енко, -енко* виступає в синівських назвах створених від професії батька, або ймення: *Коваленко, Бондаренко, і коваленко, бондаренко, кравченко* і ін. Наростки *-енько, -енька* мають здрібнювальний характер; *серденько, горенько, Івасенько, Василенко* (але *Івасенко, Василенко* — це прізвища) *кравченько, коваленько, вовченько* і ін.

3) У наростках *-ень, -ець* випадає *е*: *парень — парня, дурень — дурня, блазень — блазня, хлопець — хлопця, молодець — молодця*.

4) Перед наростком *-ин* приголосівки *з, к, х* змінюються на *ж, ч, ш*: *Ольга — Ольжин, Домага — Домашин, Любка — Любчин*.

5) Не змішувати наростка *-иння* в словах збірного значення (відіменникових): *жабуриння, баговиння* — з наростком *-іння*, ще вживається в іменниках віддієслівних: *ходіння, голосіння, носіння*.

Вийняток: *волосіння*.

6) В наростках прикметників присвійних на *-іє* (*-іє* по голосівці) *і (ї)* чергується з *о й е (ї)* у відкритих складах: *Петро — Петрів — Петрова, Василь — Василів — Василева*. (*Петрів, Василів, капелюх, Петрова, Василева книжка, під Матієвою хатою*).

7) Так само чергується *і з о й е* у прізвищах, географічних назвах на *-іє*: *Іваніє — Іванова, Кравціє — Крав-*

цева (не Кравціва); *Матіів* — *Матієва*, *Каніів* — *Канєва*, *Киїів* — *Києва*, *Воронькіів* — *Воронькова* . . .

8) У наростку *-іє* і *-інь* у відкритому складі і змінюється на *є*: *крутієж* — *крутежу*, *гребінь* — *гребєня*.

9) У другому ступені прикметників пишемо *-іший* (а не *-ійший*): *миліший*, *сильніший* . . .

10) Слова типу *далечінь* відмінюються: *далечінь*, *далечіні*, *далечні*, *далечінь*, *далечінню*, в *далечні*.
Про *-ций*, *єчий* — (диви § 10. е).

§ 13. Прикметники.

Серед прикметників, що мають перед закінченням наросток *-и*, частина вживається з закінченням *-ий*, а також *-ий*. Частина за новим правомисом мусить іти за твердою групою: *безбожний*, *безладний*, *безпорадний*, *безробітний*, *величний*, *відповідний*, *господарний*, *довічний*, *заможний*, *книжний*, *набраний*, *модний*, *отрутний*, *майстерний*, *поперечний*, *природний*, *продажний*, *рідний*, *тотожний*, *тогобічний* і т. ін.

Деякі мають подвійні форми; *народний* і *народній*, *самітний* і *самотній* і под. Інші мають *-ий* і це *-ий* є завжди без наголосу (в сумнівних випадках рішає словник).

§ 14. Дісприкметники.

З дісприкметників в українській мові залишилися лише дісприкметники на *-ий*, *-на*, *-не* і рідше вживані на *-тий*, *-та*, *-те*;

1) дісприкметники на *-тий* бувають із тих дієслів, що мають у дієменнику перед *-ти* голосівку або *р*, що належать до кореня; *кути* — *кутий*, *бити* — *битий*, *гріти* — *грітий*, *відтяти* — *відтятий*, але є винятки: *даний*, *знаний*, *придбаний* . . .

2) дієслова з наростком *-и-* (*-ну-*) мають у дісприкметниках *-ий* і *-тий*: *кинений*, *усунений*, *вернений* (побіч *кинутий*, *усунутий* тощо); форми на *-тий* вживають у нас рідко.

§ 15. Займенники.

1) Займенники особові: він, вона, вони та зворотний відмінюємо так: він, його, йому, на ньому, (нім, йому); вона, її, їй, їй (до неї), в ній (їй); вони, їх, їм, ними (їми), в них (їх);

2) Займенники вказівні: той, того, тому, тим, на тому (тім), цей, цього, цьому, цим, на цьому (цім); ця, цієї, цій, цю, цією, на цій; так само відміняється займен.: *та*;

3) Займенники присвійні: мій, мого, моєму; так само: твій, свій — свого, твого (так само: *весь* — *всього*).

4) займенники питальні: чий, чийого, чисму, чийм, на чисму (чийм); чия, чиеї, чийї, чию, чиею, на чийї...

5) *сам* може мати в наз. мн. *самі* і *сами*;

6) складені займенники відмінюються в основній частині: *хтось, когось — комусь — кимсь і кимось*... так само: *щось, чийсь, котрийсь — чийогось, когогось, чиймось, котримсь (-мось)*... деякий, деякого, на деяких і

7) усі інші займенники: наш, ваш, кожен, жаден, всякий, інший, інакший, всякий — відмінюються як прикметники.

Примітка: Після всіх прийменників наголос переходить з останнього складу на перший у таких займенникових формах: з *усього*, *за мене*, *в тебе*, *на себе*, *з його*, *у неї*, *біля кого*, *від того*, *чого*, *цього*, *усього* і т. д. Але коли такий займенник залежить не від прийменника, то й наголос не переходить: до *його* хати.

§ 16. Числівники.

1) числівник *один, одна, одно (одне)* відміняється так, як займенник *той, та, те*, отже: *одного, однієї* і т. д.

2) числівник *два* відміняється так: *два, двох, двом, двома*, на *двох*;

3) числівник *три, чотири*: трьох, трьом, трьома, в трьох, чотирьох, чотирьом, чотирма, на чотирьох;

4) числівник *п'ять*: п'ятьох, п'ятьом, п'ятьома, на п'ятьох;

5) так само як *п'ять* відмінюються: шість, дев'ять, десять, одинадцять . . . аж до двадцять, тридцять . . . аж до дев'ятдесят ;

6) форма *п'яти* в родовику вживається побіч *п'ятьох*, але рідше;

7) у числівниках: одинадцять, дванадцять і ін. пишемо *д*: двадцять, тридцять і т. п.

8) пишемо шістнадцять (а не шіснацять), шістдесят ;

9) складені числівники на означення сотень — *двісті* (не «двіста») триста, чотириста, п'ятсот і ін. — відмінюються, розпадаючись: двох сот, п'ятьом стам, чотирма стами і т. ін. але *частіше* не відмінюємо, без шістсот душ, з п'ятсот людьми. . .

10) числівник *сорок і сто* мають в род. дав. і місц. закінчення *-а*: група з сорока людей. . . В оруд. пишемо *сорокома* або *сорокма*, *стома*;

11) у числівниках складених відмінюється тільки останнє слово: чотириста сімдесят вісім тисяч, шістсот п'ятдесят дев'ятьох марок.

12) числівник *тисяча* — жіночого роду. Відмінюється як: чаша, туча, стужа;

13) числівники рядові: *перший, другий, п'ятий* і ін. відмінюються як тверді прикметники, але *третій*, як *хатній* (отже як м'які прикметники). По числівниках рядових, написаних арабськими цифрами, кладемо крапку 1. 2. 3. — (перший, другий, третій. . .); по написаних римськими цифрами, можна крапки не давати;

14) у дробових числівниках відмінюємо кожную частину: дві третіх, однієї п'ятої, п'ятьом сьомим і т. д.;

15) числ. *півтора, півтори* (ж. р.), *півп'ята, півтора* і ін. не відмінюються.

16) **З а п а м' я т а т и**: шостий (хоч шести), сьомий (хоч семи, пор § 7)

§ 17. Складені слова.

Гут треба розрізняти, до якої частини мови належить перше слово.

1) Прикметники сполучаються виключно голосівкою *о*: культурно-освітній, сільсько-господарський. . . Сюди не відноситься другий ступ., що сполучається голосівкою *е* вищеназваний. . .

2) Коли ж першою частиною буде іменник, то по шипучих *ч, ш, ш,* масмо *о*: душолюб, грошолуб, мишолов. . . (вийняток: очевидний).

3) Після подвсної м'якої приголосівки та *й* сполучною голосівкою буде *с*: життєздатний, краєзнавство, воєвода. . .

4) по інших приголосівках у м'яких пнях іменників буває *е* (по *л, р, ц*), то *о*: землемір, мореплав, лицемір, але конокрад, козолуп, свинопас і т. ін.;

5) числівники один, два лучаються голосівкою *о*: одноденний, двотижневик;

6) числівники три, чотири — голосівкою *и*: триніжок, тризуб, чотирискладовий. . .

§ 18. Разом — окремо.

а). *Разом пишемо*:

1) *ся, му* з дісловом, *вчуся, битиму; му* кладемо перед *ся*: каятимуся;

2) приростки у таких прислівниках: поперше, подруге, потретє. . .

3) *аби-, -будь-, -небудь, де-, -як-, що-що*: *абихто, абиде, абияк, хтобудь, кудибудь, дехто, якбудь, якнайкращий, щонайбільший, щодня, щороку, щотижня, абощо, тощо, покищо*;

4) сполучники *щоб, якби, якщо, і* ін.;

5) *нібито, тобто, цебто, щодо, щождо*;

6) приростки з іменниками і ін., якщо вони мають значення прислівникове: *укупі, догори, відсьогодні, якщо, якби, абищо*.

В сумнівних випадках рішає словник.

б). *З розділкою пишемо:*

1) такі складені слова як: любя-мене, раз-у-раз, хліб-сіль, дівич-вечір, будь-що-будь, сільсько-господарський, історично-філологічний і ін.;

2) приrostки в таких випадках: по-нашому, по-українському, по-своєму, по-німецькому і ін.;

3) з-над, з-поміж (диви § 11. 4.);

4) деякі інші формальні слова (частки): ось-як, он-як, от-який, будь-який (але який-будь — разом);

5) українські закінчення до неукраїнських слів: у Times-і, у Zeitschrift-і.

в). *Окремо пишемо:*

1) перечення *не*, коли воно визначає заперечення: не добачаю, не має, не читає, але немає (прислівник = нема), недобачас (тут *не* належить до дієслова);

2) бо, но, таки, то, би, б, ж, же; *би, же* по приголосіцці; *б, ж*, по голосіцці;

3) приїменники з іменниками: у купі, до гори, як що, до речі, до вподоби, або що.

§ 19. Великі — малі букви.

Великою буквою починаємо:

1) речення по крапці, питальнім й окликовім знаку та по двокрапці з лапками;

2) назви свят: Різдво, Йордан, Великдень;

3) назви святих: Ісус Христос, Бог, Богородиця, Спаситель;

4) географічні й топографічні назви: частин світу, країв, держав, міст, сіл, рік, озер, морів, островів і т. ін.: нпр. Європа, Азія, Україна, Німеччина, Київ, Харківщина, Дніпро, Чорне море, Крим і ін.;

5) власні ймення й прізвища: осіб, звірят, речей, божеств, небесних тіл і ін.: Шевченко, Стефаник, Іван, Леся, Брисько, Бровко, Мурко, Камінь Довбуша, Див, Перун, Зевес, Гефест, Марс, Сатурн, Великий Віз;

6) назви газет, творів, установ, видавництв тощо: Український Вісник, Шлях Молоді, Кобзар, Каменярі, Чорна рада, Маслосоюз, Наукове Товариство ім. Т

Шевченка, Рідна Школа, Просвіта, В-во Пробовм, Наукова Бібліотека Ю. Т. і ін ;

7) присвійні прикметники від власних імен та прізвищ: Шевченкові роковини, Франкові повісті, Стефаникові постаті, Іванова хата;

8) іменники й займенники осіб, що до них пишемо: Високодостойний Пане Професоре, Докторе, Інженере, Директорє! Спасибі Вам за Ваш. . .

Здоровлю Вас і Ваших Батьків і всю Вашу Рідню...

Власні назви народів пишемо малою буквою: українці, німці, італійці. . .

П РА В О П И С Ч У Ж И Х С Л І В.

§ 20. Голосівки.

Чужомовне *i* (*i*, *y*) передаємо в українській мові двоєю:

а). *Чуже i* — *нашим i*:

1) на початку слова: історія, імперія, ідея, інститут, Італія.

2) по всіх приголосівках перед голосівками *i* перед *й*. Але чуже *ia*, *ie*, *iu* передаємо нашим *ія*, *іє*, *ію*: матеріал, копія, амоніак, авдієнція, гієна, Трієст, тріюмф, тріюмвірат, медіум, критерій, радій, алюміній і ін.

Але *io* передаємо і нашим *іо*: біографія, біологія, аксіома, ембріон, геліотроп, Онтаріо і ін.

Іноді замість *ія*, *іє*, *ію* пишемо саму йотовану голосівку *я*, *є*, *ю* (отже *ія*, *іє*, *ію*), без *i*: прем'єр, суб'єкт, мар'яж, п'єса, Ф'юме, ф'юрд.

Але нема цього скорочення по приголосівках *а*, *с*, *ч*, *л*, *н*: бульйон, мільйон, мільярд, коньяк — ад'ютант, Мольєр, Гардье, Лявуазье (в цих словах наголос на останньому складі);

3) після приголосівон *б*, *в*, *г*, *ж*, *з*, *к*, *л*, *м*, *н*, *п*, *ф*, *х*, а між тим і в баростках: *-іж*, *-іжа*, *-іжум*, *-іжний*: білет,

вібріон, гідравлічний, кінетика, республіка, лімфа, нігілізм, пілот, офіціоз, націоналіст, технік, ботаніка, академік, тропік, піраміда, філософія, кубічний, бакхічний, хініна і ін.;

4) на кінці слова: жюри, попури, колібрі, гаракірі, ефенді і ін. Ці слова в українській мові *не відмінюються*;

5) у новозапозичених чужих назвах власних (пишемо *і*) *нпр.*: Берлін, Единбург, Шіллер, Ляйпціг, Альжир, Чікаго, Дізраелі, Дільман, Тімур, Россіні, де-Бюссі, Чімароза, Жід, де-Нанжі, Мікель, Філіппо, Прісціян, Готфрід, Тільзіт, Вашингтон, Цюрих, Бристол, Мітава, Вінніпег, Ницца, Піренеї, Хіва, Капрі, Бріндізі, Поті, Сансусі, Гібральтар, Вікторія, Вінніпег, Гімалая, Пекин, Бермінгем і ін.

По голосівка *с* в чужих словах пишемо також *і* зам. *і*: Каїн, руїна, архаїзм, теїна, кокаїна, целюльод, Енеїда, егоїзм, альтруїзм.

Але після приростків початкове *і* не змінюється: поінформувати, праїсторія.

б). *Чуже і — нашим и:*

1) по приголосівках *д, т, з, с, ц, (дз), ш, ч, р, у* в загальних назвах: директор, диктатор, система, тиран, пропозиція, цифра, режим, криза, шифр, речитатив, експеримент, фізика, історичний, ритмічний, антимон, бутшлен, динаміт і ін.;

2) по тих самих приголосівках у чужих власних назвах, але давніше запозичених і зовсім зукраїнізованих: Америка, Африка, Париж, Рига, Єгипет, Сардинія, Тироль, Кастилія, Бразилія, Мадрид, Сицилія, Атлантида, Цицерон (побіч Ціцерон), Вавилон, Рим і т. п.

в). *Чуже е — нашим е:*

1) *Еспанія, Європа, Ефрат, епідемія, епівод і ін.* Але в давніших пишемо *є*: Єгипет, Євген, єретик і под.

2) в середині слів по всіх приголосівках: академія, телефон, телеграф, електрика, лекція, епопея, ідея, хемія, амнесія, педагог, і ін.

§ 21. Двозвуки: *au, ou, eu, ei*.

1) Двозвуки *au, ou* коли вони перед приголосівками передаємо нашим *ав* (*яв*) і *ов*: Август, Штраус, Гавф, льокавт, Бічер-Стов, Бернард Шов, Павльсон. Коли ж ці звуки перед голосівками, передаємо їх нашим *ау*: Ауе, Ауербах, Бауер, Шопенгауер, Тоуер, Соуер і под.

2) Двозвук *eu* передаємо нашим *ев*: неврастенія, неврит, неутральний, але німецьке *eu* передаємо нашим *ой*: Нойрат, Нойман, Ойтінг, Фюербах (Фюербах).

3) Двозвук *ei* (німецький та голландський) передаємо нашим *ай*: Гайне, Кляйст, Ляйпціг, Вайнгольд, Ляйбніц, ляйтмотив, портвайн, Шляйхер, Швайцарія, Фан Вайк, Фан Дайк, Штайнталь. . .

4) чужі сполучення *ao, ae, oa, ui, io, ue, eo, ea, oe* передаємо без зміни: каолін, какао, фастон, коаліція, виртуоз, дует, ідеологія, пост, менует. . . Але французьке *oi* передаємо нашим *уа*: Бенуа, Франсуа. Окрім того чужі сполучення *ua, ea* на кінці слова пишемо нашим *уя, ея*: Генуя, статуя, ідея, аляя.

5) Французькі наростки *-eur, -aire* в чолов. іменниках — нашим *-ер*: акціонер, режисер, гувернер, інженер. . . (наголос на останнім складі).

Але іноді пишемо тут *-ир*: дезертир, командир, кірасир, бригадир, гренадир.

Згідно з латинською мовою пишемо: *-ор* актор, доктор, інструктор, репетитор і аналогічно: контрольор, амбасадор; інколи пишемо *-ар*: нотар, секретар, інвентар, місіонар.

§ 22. Приголосівки.

а). Придихове *h* перед голосівками на початку слова в чужих словах передаємо нашим *г*: Геллада, гістерія, гісрогліф, гагіографія і ін. Іноді пишемо без *г*: історія, арфа, омар. . .

б). Чуже *h* передаємо нашим *г*: Гетель, Гамбург, еуманізм. . .

в). Чуже *g* передаємо дwoюкo:

1) в давніших запозиченнях особливо в грецькій мові пишемо *g*: ангел, граматика, програма, графіка, логіка, географія, зігісна і ін.

2) в новіших запозиченнях пишемо *g*: агент, агроном, гаронна, гвардія, інтелігент і ін. Але іноді пишемо й тут *g*: організація, група, фігура, газета, газ, Англія, і ін. В сумнівних випадках звертатись до словника.

в). Чужомовне *l* передаємо дwoюкo:

1) як м'яке *l* — в новіших запозиченнях із західніх мов: аероплян, баляда, новеля, капеля, бацилья, бальон, шабльон, фльота, блюза. Нібелюнги, балькон, Альжір, опаль і ін. (рішає словник).

2) як не м'яке *l* — в давніших запозиченнях, особливо в грецькій мові: адмірал, генерал, фалш, скандал, Балкан, Далмація, атланти, Лакедемон, Платон, фабула, формула, аналогія, логіка, пролог, філософія. . . Але чуже *l* + *e* передаємо завжди нашим *le* (тут середнє між твердим і м'яким), білет, Палермо, телефон, елетрика і ін.

Так само середнім *l* передаємо англійське *l* перед приголосівками й на кінці слова: Албіон, біл, бул, Мілтон, Фултон, Мекдоналд і ін.

г). Грецьке *th* — нашим *t*: театр, теологія, метода, патос, катедра, міт, ортографія, арифметика, Ацени, Методій, Тома, Теодор, Теодосій, Тимотей; але Афон Хома.

д). Грецьке *ph* — нашим *φ* у давніших запозиченнях: Вавилон, Василь, Варвара, Алківіад, Візантія, Віфлєс, символ, диявол; нашим *б* — як ці слова прийшли до нас із Заходу: Арабія, базиліка, біблія, базальт, алябастер, Банх, Теби і т. п.

е). Грецьке *ps* — нашим *с* на початку слова й між голосівками: Софія, Василь, філософія, просодія, семасіологія, гексаметр. . .

Так само *с* в словах романського походження: інтенсивний, емульсія, претенсія, каруселя, пресумція. . .

є) Еспанське *v* та *z* між голосівками — нашим *с*: Венесуеля, Вальпараїсо і ін.

ж). Англійське *w* — нашим *в* (не у): ват, Вайт, Вела, Вайлд, Вестмістер, Вітман, Віклеф. . .

з). У чужих словах пишемо *ф* (не *хв*). *ф*акт, *ф*ранцуз, *ф*орма, *ф*абрика, *ф*антазія, *ф*ілософія, *Ф*авст, профе-сор і ін.

и). У чужих словах приголосівки *не* подвоюються, хіба в деяких випадках: *брутто*, *нетто* і ін. (диви § 8. б, 4.).

і). Але подвоєнні приголосівки зберігаються в чужих власних назвах: Шіллер, Мюллер, Тассо і ін. (диви § 8. б, 5.). . .

й). Подвоєнні приголосівки в назвах власних залишаються й у вивідних словах, нпр.: марокжанець, але перед наростком *-ськ-* пишемо одну приголосівку андорський і ін.

к). П р и м і т к а: запам'ятати правопис таких груп: *-грам-*, *-граф-*, *-лог-*, *-філ-*, *-гео-*, *-гог-*; їх писати тільки так!

§ 23. Чуже *-тр*, *-др*.

У закінченнях чужих слів пишемо *-тр*, *-др*: *ареометр*, *ресстр*, *театр*, *центр*, *олеандр*, хоч у давніших пишемо *-тер*, *-дер*: *Олександр*, *магістер*, *міністер*, *циліндер* і т. ін.

§ 24. Грецьке *η*.

1) в словах давно запозичених передаємо нашим *и*: *митрополит*, *псалтир*, *Ярина*, *Ірина*, *Дмитро*. . .

2) в словах новозапозичених із Заходу — нашим *е*: *летаргін*, *амнестія*, *магнет*, *система*, *атлет*, *хемія* і ін.

§ 25. *eu*, *ö*, *u*.

1) *Французьке eu* передаємо нашим *е*, *Сент-Бев*, *Гарфлер*. . .

2) *німецьке ö* передаємо також нашим *е*: *Гете*,

3) *англійське u* (в закритому складі) нашим *е*: *Бернс*, *Дефферін*. . .

§ 26. а, й.

1) *французьке* и передаєм нашим ю: Бельвю, меню, жюрі, Жюль Верн, нюанс, Мюссе;

2) *німецьке* й передаємо також нашим ю: бюро, Люксембург, Мюнцер, Мюллер, бюрґер, Дюрінґ, Шюц, Дюссельдорф, Мюцельберґ, Мюнхен.

§ 27. Відміна чужих слів.

Чужі іменники відмінюються за українськими взірцями, особливо іменники на -о: авто, бюро, депо кіно і ін., як українські іменники середнього роду.

Зовсім не відмінюються чужі слова:

1) на -е, -є: купе, неґліже, Гете, Гайне, Готьє;

2) на -і: Россіні, Дізраелі, Гарібальді, жюрі, попури, гаракірі, ефенді;

3) на -у, -ю: інтерв'ю, Анжу, Реклю, Коцебу. . .

4) на -а, -я: Бора, Борджа, Бенуа,

Чужі прізвища відмінюються як наші чоловічі іменники лише такі, що в називнику кінчаються приголосівкою: Гарімон, Шекспір, Павль. . .

§ 28. Чужі прізвища.

1) В чужих прізвищах: польських, московських і ін. слов'янських, україніуємо наросток -ский, цкий, -скі, -цкі, на -ський, -цький: Пілсудський, Гловацький, Палацький. . .

2) В інших випадках (-скої, -цької, -ин, -ич, -ін, -їч, -їк, -ав, -ев, -ек і ін.) залишавмо чужу вимову: Трубецкой, Державін, Чаплиґін, Міцкевіч, Караджіч, Ягіч, Гавлічек, Крилов, Цонев, Бслий, Гартни, Бяли (пол.) Біли (чех) і т. ін.

Подібно діється з слов'янськими географічними назвами: в них залишавмо здебільша чужу вимову: Калуга, Београд, Дубровнік, Уґліч, Брудзев, Августов, Курськ, Томськ, Глуськ (Glusk), Сарасво, Болсславец, Маріца, Бялобжеґи, Двіна і ін

